

BOKA LÁSZLÓ

Pacifisták a Nyugat körén kívül – két példa

(Dutka és Emőd)

Köztudottnak számít, hogy a *Nagy háború* kitörésének hónapjaiban szépíróink és zornalisztáink körében meglehetősen kevesen voltak azok, akik értelmetlen vérontásnak gondolták és határozottan elítélték a kibontakozó háborút. Ahogyan az emberek nagyon nagy többsége, az értelmiség jelesei közül is a legtöbben a háborút a szerbek felforgató tevékenysége és az oroszok veszedelmes terjeszkedése elleni jogos lépésnek gondolta, a hazai formálódó propaganda¹ és a hátszági alulról formálódó civil militáns lelkesedés pedig mindent megtett, hogy egyrészt igazságos és önvédelmi küzdelemnek mutassa be mindezt, melyhez bőségesen elegendő okot szolgáltatott a szerbek évek óta folytatott provokációi, betetézve a szarajevói merénylettel. A világháború első hónapjaiban mindemellett sokan épp a régi – s sokak szemében elavult, meghaladott – társadalmi berendezkedés igencsak halogatott reformjai helyett a háborútól vártak egyfajta radikális változást, megújulást, s nem csak mifelénk. Musil, Zweig, Kipling, Rilke, Thomas Mann vagy éppen a szociológus Max Weber éppúgy lelkesedett és dicsőítette a Nagy Háborút s annak remélt hozadékát, mint ahogyan Anatole France vagy Hugo von Hofmannsthal. Budapesten a hetedik évfolyamában lévő – korábban az irodalom és a művészetek társadalmi felelősségvállalásáról, avagy pusztán esztétikai értékelésről és az irodalmi szempontok elsődlegességéről belső vitát is lefolytató – *Nyugat* munkatársai is sokáig megosztottnak számítottak. Többen – így Laczkó Géza, Ignóty, Tersánszky, Csáth Géza és maga Osvát Ernő is – fennhangon éltették az első hónapokban az európai csatazajt, s kemény és határozott fellépést sürgettek. A lap későbbi, 1915 tavaszától körvonalazódó pacifista álláspontjának megfelelően szerkesztői is csak fokozatosan határolódtak el a militáns propagandától és a hátszági szellemi mobilizációtól, ami legalább két megjegyzést igényel.

BOKA LÁSZLÓ, PhD. (Nagyvárad, 1974) irodalomtörténész, kritikus. Főbb kutatási területei a kánonelméletek, az irodalomtörténeti kultusz-kutatás, a 20. század magyar irodalma. Számos tanulmánykötet szerzője, szerkesztője, több kutatási projekt irányítója. Jelenleg az OSZK tudományos igazgatója és a PKE docense. A Várad egyik alapítója, a Tabéry Géza novellapályázat ötletgazdája.

nyel. Egyrészt 1914 nyarát és annak kezdeti lelkesedését (az alulról, vagyis leginkább a középosztály és a civil szféra felől építkező propagandáját, a háború társadalmi támogatottságát) érdemes külön kezelni

1. Ennek részleteiről, mechanizmusairól és határfokáról lásd a *Propaganda az I. világháborúban* című kötetet. (Szerk., ifj. Bertényi Iván – Boka László), Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae, 2016.

(akár a szépirodalom terén is) a háború egyéb időszakában adott értelmiségi válaszoktól. Másrészt, a Monarchia (és a központi hatalmak) erkölcsi igazságába vetett hit szükség-szerűen növekedett Olaszország és végső soron Románia cserbenhagyása következtében, és a későbbi évek történései (főként az orosz, majd a román betörések) magyar szempontból valóban önvédelmivé, honvédővé tették a háborút, s mindezek erőteljesen árnyalják azt a képet, melyet igencsak leegyszerűsítve háborúellenesnek és háborúpártinak gondolnak száz év távlatából, főként az értelmiségi válaszokat vizsgálva.

1915-től a hivatalos állásponttal nagyjából szembehelyezkedő *Nyugatot* nem csak a szigorodó, egyre merevebbé váló cenzúra-törvények értelmében mindinkább „tarkító” fehér oldalak jellemezték, hanem „ellenzékisége” révén szerzőinek az értelmiségi szerepvállalás és a társadalmi tett-érték körüli véleménynyilvánításai is meghatározóak. Az alábbiakban ezen gondolatok mentén olyan, e szellemi műhely kezdeti éveinek körén kívül rekedt, mégis azzal rokon, párhuzamosan alkotó szerzőkre és korabeli kötetekre kívánom felhívni a figyelmet, akiknek álláspontja a háborút és annak magyarságra vonatkozó tragikus következményeit tekintve tulajdonképpen megegyezett az Ady Endréével, talán nem is egészen véletlenül. A *Nyugattal* egyszerre induló – személyi gárdájában átfedést is jelentő, mégis azzal némiképp konfrontálódó, a társadalmi modernség terén radikálisabbnak is mutatkozó – nagyváradi szellemi csoportosulás, a *Holnap* köre révén országos ismertséget szerző² két poéta, Dutka Ákos és Emőd Tamás két-két kötetét vizsgálom. Mindketten, eltérő életutakkal ugyan, ám pacifizmusukat, mélyen megélt magyarságukat és egyszerre nyugatos, modern világnézetüket tekintve is az 1915-re minden tekintetben, így anyagilag is konszolidálódott és egyedülálló rangra jutott *Nyugatnak* a militarizmustól tartózkodó törekvéseivel teljes-jogon szimpatizáló szellemi rokonoknak tekinthetők,³ sőt bizonyos tekintetben mindketten megelőzték e törekvésekben a szűkebben értett nyugatos szerzőket. Emőd Tamás éppen a háború kitörésének évében, 1914-ben költözött Budapestre, Dutka rögvést a háborút követően, az őszirózsás forradalom hírére, Bíró Lajos hívására. A tárgyalt időszakban ugyanakkor két-két igen élesen pacifista hangnemű kötetet is megjelentettek – mindketten 1915-ben, illet-

ve 1917-ben –, egyikük már értelem-szerűen Budapesten, másikuk még Nagyváradon, s tulajdonképpen az elsők közt voltak, akik nyíltan és igen korán figyelmeztettek a mindenkori háborúk borzalmaira. Mindenfajta militáns agitáció elutasításával e köteteikkel kezdetektől a hivatalos szövegek és az erősödő propaganda ellenében szólaltak fel, s elsődlegesen a magyarságnak szellemi-morális eltorzulásaitól óvtak, míg verseikkel az olvasóközönség kritikai attitűdjeinek pallérozásához kívántak tevőlegesen hozzájárulni.

2. Dutka esetében ez csak részben igaz. Ő már A *Holnap* 1908. őszi megjelenéséig is két kötetet publikált, s mind a konzervatívabb irodalmi orgánok, mind a formálódó modern körében tiszteletre méltó poétai rangot tudhatott maga mögött. Első kötetét, még 1904-ben (*Vallomás könyve*) Fülel Lajos Párizsból üdvözölte. Verseit A *Hét*, a Singer és Wolfner által kiadott *Uj Idők*, vagy Schöpflin Aladár révén a *Vasárnapi Ujság* egyaránt közölte. Összevetve az első váradi antológiában szereplőkkel – például az akkor még szinte teljesen ismeretlen Babitscsal – nem véletlen, hogy Ady után a legtöbb verssel őt közölte az antológiát szerkesztő Antal Sándor.
3. Publikáltak ugyan mindketten a lapban, de többes okokból nem tartoztak ezen időszakban annak meghatározó szerzői gárdájához.

Emőd már a háborús hónapok előtt csatlakozott a fővárosi, inkább színházi, mintsem irodalmi élethez, s vált évek alatt annak egyik legsikeresebb szerzőjévé. Egyfelvonásos színműveiben, kabaré-darabjaiban és chansonjaiban a szellemes és közvetlen hangú költő a populárisabb regiszterekben merítkezik meg sikeresen. Akárcsak korábbi népszerű verseit, kupléit, rövid jeleneteit a korban népszerűvé váló és lehetőségeiket tekintve a színházaknál szókimondóbb kabarékban is énekelték, játszották.⁴ 1914 augusztusától néhány hónapig ő is a debreceni 3. gyalogezred önkéntes káplárja lett, de miután két fivéréit is a frontra szólították, sorra születtek háborúellenes versei, melyeknek fő témája a harcokban megnyomorított kisemberek életének az ábrázolása. E témában született verseit – kiegészítve néhány színpadi, frissen született és azonnal be is mutatott jelenetével⁵ – a Singer és Wolfner révén *Dicséret, dicsőség* címen (a szintén váradi Balogh István rajzaival illusztrálva) tette közzé a következő évben.⁶ Mindnek közös vonása a háború elutasítása, a veszteségek ábrázolása révén annak deszakralizálása, ugyanakkor a feláldozható egyének fölötti arctalannak mutatkozó hatalom cinizmusának a leleplezése, a kisemberek szenvedésének sajátos, emődi megrajzolása révén pedig a rádöbbenés, mely ha kell, tragikus-ironikus hangvétellel párosul. (*A két faláb, Ólomkatona, Az arany paplan*) E versek a fronton szolgáló egyszerű legények sorsát, hazavágyó gondolatait tematizálják, vagy a háborút megjárt hadirokkantak sírva megmosolyogtató hátországi felfordult életét, egyszerű jeleneteit tárják elénk plasztikusan.

Az 1917-es újabb gyűjteményes kötete, a *Ferenc Jóska ládájából?* főként Emőd kabaréjeleneteit, katonadalait, rövidebb színpadi darabokat tartalmaz, de mellettük kisebb részben ekkorra született új versei is helyet kaptak a kötetben. Közük az olyan harcias hangnemű 1916-os versek is már, mint az *Aki ezt okozta*, vagy a *Mindennapos imádság*, a maguk fájón-átkozódó hangnemével: nem az ellenség iránt, mintsem inkább a felelősök, a háborúba vezénylő országvezetők iránt. „Téli van a házad / Fekete rémekkel / Láthatatlan arcu / Néma vendégekkel / Estefele nem mersz / A szobádba menni, / Reggel attól félsz, hogy / Gyászruhát kell venni, / Párnádat a sűrűn / Hulló könny kimosta / Verje meg az isten, / Aki ezt okozta.” Az alcím értelmében „elgondolt históriák”, „dalok” és „katonadolgok” keverednek a kötetben, fő hangsúly ezúttal

is a hátországban aggódók mindennapi életén és a fronton helytállókon van, akik nem is tudják, valójában miért küzdenek, miért áldozzák vérüket. Akárcsak Babits korai remeke, az 1914-es *Fiatal katona*, a történelem eseményeinek kiszolgáltatott életek elpazarolását panaszolják e versek is. A címadó vers (*Ferenc Jóska ládája*) az időközben bekövetkező eseményeket – köztük az idős császár halálát – is e felől olvastatja már: a harcoló katonák körében egy sajátosan autentikus népi folklórvilág megújulásában e fiúk hónapokig azt várják ugyanis, hogy a bécsi palotában lévő aranykulcsos, „zöldfedeles bakaláda”, mely hitvilágukban szabadságos kiskönyvecskékkel van tele, végre megnyíljon. Az idős császár halála számukra csak ennek a lehetőségnek a végső elmulasztását, valami hiába vártnak az elmúlását, siratását jelenti: „Ha már meghótt, a kúcsokat /Mér’ nem testálta ránk...?” A színpadi jelenetekben ehhez hasonlóan az egyszerű parasztsorból származók és otthoni szeretteik is az Úristenhez a maguk egyszerű módján azért imádkoznak, hogy az orszá-

4. Többek közt a Nagy Endre-féle pesti kabarékban is.
5. Az egyiket *Medgyaszay Vilma kabaréja*, a másikat a *Modern Színpad* mutatta be, 1915 tavaszán, illetve nyarán.
6. EMÖD Tamás, *Dicséret, dicsőség*, Bp., Singer és Wolfner, 1915.
7. EMÖD Tamás, *Ferenc Jóska ládájából*, Bp., Dick Manó kiadása, 1917.

got vezető, háborúzó királyoknak a szívét az felmelegítse, s így végre kimondják: elég volt! E békeváró hangok persze a közhangulatot is jól mutatják már 1917 tavaszára.

Mindkét kötetet Emőd említett fivéreinek ajánlotta. Az elsőt, mely búskomor alcíme szerint még *énekeskönyv* 1914–1915-ből, a Vlagyivosztokban harcoló Zoltán bátyjának, utóbbit a szintén orosz frontra került Dr. Fleischer Béla 34-es tüzér-hadnagy fivérének. A nevét az irodalomtörténeti legendárium szerint is Kiss Józseftől kapó Emőd Tamás (eredetileg Fleischer Ernő) 1917-es kötetét és minden korábbi kötetét mélyen átérzett és vállalt magyarsága jellemzi. A hős magyar történelmi kulisszák és a '48-as emlékek folyamatosan feltűnnek e két háborús kötetben, ahogyan korábbi verseit is a kuruc költészet erős hatása és a históriás énekek dikciója és ritmikája formálta. Sajátosan magyar történelmi utalások, cikluscímek és motívumok (pl. Vak Bottyán és Bem apó a *Magyar legenda* című versében), a magyar néphagyomány archaikus folklórkinccse és a keresztény értékek (főként a keresztény eszkatológia, valamint a katolikus szertartásrend fontos jegyei és egyetemes szófordulatai) jelentik azt a hármast, amelyben Emőd (vállaltan asszimilált) magyarsága és hite megkérdőjelezhetetlenül és vállalt közössége szempontjából is megmutatkozik. Említett második kötetével kapcsolatosan így különösen is frivol, hogy azt egy *Magyar hiszekegy* című verssel zárja. Egy megrendítően keresztény és magyar vallomással, nyilván nem sejtve verscíme későbbi, más téren való „felhasználását” és népszerűségét, annak Trianon utáni szomorú divatját, sem azt a borzalmat, melyet ő maga, betegen Váradra hazatérve szerencsés(jére) már nem érhetett meg 1938-as halálával, ha magát a sárga csillagot és annak viselését még döbbenet és értetlenül állva meg is tapasztalta.

Emőd pacifizmusát közismert Ady-rajongása mellett talán a Lengyel Menyhért-hatás is formálhatta (utóbbival minden bizonnyal Nagyváradon találkozhatott először, hiszen Kaffka Margit és mások mellett Lengyel is részt vett 1909 októberében *A Holnap* és a *Nyugat* közös váradi matinéján), de befolyásolta a szintén a váradi premonstreieknél tanuló, nálánál hét évvel idősebb, az érettségiző ifjú által példaképnek is mondott Dutka Ákos szelleme, költői gyakorlata és barátsága is.

A költő, szerkesztő, publicista Dutka *A Holnap* mozgalmának elhalkulását követő években főként családjának élt, harmadik kötete nem keltett komolyabb, az előzőkhöz mérhető visszhangot, ám az 1915-ös *Az yperni Krisztus előtt* című kicsiny könyvével,⁸ majd az 1917-es *Ismerlek Caesar* című kötetével a háború egyik legradikálisabb elutasítójává vált. Témái széles „háborús” spektrumot fogtak át: a harcok borzalmi, sebesültjei, a nemzethalál víziója, az itthon maradtak terhei, a háborús gépezetek által az emberi értékek végső pusztulása és a mindennél erősebb békevárás és békevágymotívumai jelennek meg ez idő tájt született verseiben.

A háború megítélésén túl az értelmiség feladatait, az „írastudók” felelőségét (netán árulását) a babitsi jól ismert soroknál évekkel korábban mutatja: „*Üvöltő orkán orgonáján / Új ének, új dal ritmusa dobog. / Ki vakmerő rímekbe törni / Mindazt, mi ma a szív mélyén zokog? // Beethoven lelke dobol szívemben, / s hangszerem egy ezüst hárfa csak; / hárfán orkánok trombitáját / Zengesse más, költőnek nem szabad.*” Ez a határozott humanista fellépés meghatározta az 1915-ös Dutka-kötet verseinek három fő kiindulópontját is: a költői/értelmiségi hozzáállást, magatartást és felelőséget; e révén a háború borzalmaink mielőbbi valós érzékeltetését, a diadalittas közhangulat felrázását, vala-

8. DUTKA Ákos, *Az yperni krisztus előtt*, Nagyvárad, Sonnenfeld Adolf Grafikai Műintézete, 1915.

mint a kisemberek fájdalmával való szolidaritást. *Az yperni Krisztus előtt* (Sonnenfeld Grafikai Intézete, Nagyvárad, 1915) kizárólag háborús költemények kis gyűjteménye, Dutkának azonban sikerült olyan egyéni megoldást találnia e kötettel, amely eltért a hasonló témájú korabeli kötetek hangvételtől, s a másutt is megmutatkozó gyászon és családi, közösségi tragédiákon túl egyértelműen a megbékélést sürgette.

1915-ben az eltelt első háborús évet a négy utolsó évszak tükrében vázolja: a tavasz itt nem a megújódást, nem az új életet jelenti már, hiszen a tavaszi napsütésben „*Ünneplő fák sugaras útján / Húszévesek dalolva mennek*”, csakhogy e látzólag daloló tavaszban maga az élet dobálja milliós számra gyermekeit a sírba (*Májusi Ének 1915-ben*). A kezdetben vilámháborúnak remélt ütközetek után – az amúgy publicisztikából élő és az európai ügyekben is jártas Dutka – jól látja, hogy egy elhúzódó, végeláthatatlan öldöklés következhet. A fokozatosan komorrá váló légkör már 1914 legvégén – például a „grodecki csata hírei s a franciaországi harctéren a németek nehézségei” után „bizonyos depressziót keltettek a közhangulatban”, ahogyan azt a Dutkát még a *Vasárnapi Újságban* közlő Schöpflin Aladár írta, immáron a *Nyugatban*⁹ – kérdőjelek egész sorát vont a gondolkodó, realista művészek és értelmiségiek elé. Az ekkor még meglehetősen kisebbségben lévő pacifisták eszköztárukban nem a kényeszeredett optimizmust, inkább az öldöklések és a vacogó félelmek láttán a békét, a nemzetközi megbékélés szükségességét hirdették.

Dutka világosan láttatja azt is, hogy a vérontás csak különböző uralkodók s nem pedig a népek érdekeit szolgálja, akik valós bársonyszékükből figyelik a csatákat, melyek emberek tízezreinek az életét követelik (*Vacsora*). Az egyszerű katonák, akik még a 19. század emberei, nem ismerhetik a modern 20. század háborús technológiájának pusztító erejét, az elhúzódó harcokban pedig elbizonytalanodnak, hitüket veszítik a propagandisztikus harci hevületben, de vajon megmaradhat-e keresztény hitük, mely feloldozást ad? A címadó *Az yperni Krisztus előtt* című vers is ezt a témát feszegeti, a menhelyként szolgáló templomban a sebesült – de korábban ellenséges – katonák nem gondolnak többé harcra. Édesanyák, feleségek, gyermekek várják haza őket, ha ugyan megérik a holnapot (*Százszor-száz asszony álmodó*

szeme). A témában szokatlan módon kötetét mégis leginkább a finom, halk, lemondó hangulatok uralják. Ezt mint fő értéket említik az első kritikák is: „...igazán háborús könyv ez, de abban különbözik a többiektől, hogy Dutka Ákos nem témának tekinti a háborút. A háború egy szomorú alkalom csak, hogy átölelje embertársait, akik szenvednek és meghalnak a különböző frontokon (...) Háborún túli hangok szólalnak meg Dutka kötetében, a béke, a kiengeztelődés, a megbocsátás és a szeretet akkordjai...”

Dutka számos verse, akárcsak Emőd néhány sikerültebb darabja is, helyet kapott több világháborús szépirodalmi válogatásban.¹⁰ Gyulai Ágost a korban igencsak népszerű, 1916-os átfogó *Háborús antológiájában*¹¹ mindkettőjüktől hat-hat verset publikált, ami meglepően nagy számnak tűnhet, főként azért, mert a szerkesztő a

9. Vö. SCHÖPFLIN Aladár, *A szavak háborúja*, Nyugat, 1914.

10. Például a Szabolcska Mihály szerkesztette *Háborus versek könyve. Magyar költők 1914-15-ben* című antológiában (Bp., Singer és Wolfner, 1916), vagy *Az Érdekes Újság* lapmellékleteként ingyenesen terjesztett összeállításában: *Énekek a nagy időkből. A világháború legszebb verseinek antológiája*. (Bp., Légrédy, 1916.)

11. Vö. GYULAI Ágost, *Háborús antológia*, Bp., Az Élet kiadása, 1916.

modern, „kozmpolita költészet” lassan fél emberöltőnyi terhódításában neki nem tetsző irányváltást látott, s a „háborús költészet” tapasztalt megújulása szemében a nemzeti hagyományokhoz való visszatérés elvi lehetőségét jelentette. (Kötebe bevezetőjében rögvest kimondta, hogy a háború első másfél éve alatt mintegy tízezer háborús vers született magyar nyelven, válogatása ebből kívánt egy jelentős csokrot közreadni.) Ezért is fontos, hogy még Gyulai szerint is egyesek saját egyéni háborús köteteikkel ekkorra már „szigorúan ítélték a háború magyar költészete fölött”, s 1916-ban a szerkesztő itt „a tiszta dal jogát” leginkább a jövőnek fenntartó Dutkát, s a háborút mielőbb befejezi vágyó szerzőket, így Lampérth Gézáat említi.

„A magyar lélek igazi háborús lírája az” – írja *Az yperni krisztus előtről* éppen a fiatalabb költőtárs Emőd –, amit „e könyvecske elpanaszol (...) A mai magyar lélek és magyar fajta legemberibb hangja, legigazibb érzése, legkomolyabb és legreálisabb bánkódásai szólalnak fel belőle.”¹² A helyi (nagyvárad) lapok méltató sorai mellett több, országosan híres napilap is közöl kritikát Dutka e korai könyvecskéjéről, így a *Nyugat*, a *Világ*, a *Tett*, s még az *Új Idők* hasábjain is értékelik. Svájci és francia lapok közlik „a népek megbékéléséért sikoltó” verseit, amelyeket Bölöni György párizsi köre fordít először franciára, s amelyekben – mint ahogy a címadó vers krisztusi jelenetében is, ahol az oltár előtt a hadisebesült véres katonák (magyarok, franciák, welsziek) bepólyált keze összecsúszik, e kézfogásban – a népek háborújának mélységei és távolságai fölött már képletesen – a kiengesztelés és megbékélés reménye is felmerül.

A háborús helyzet és az általa megváltozott, eltorzult világ Dutkára is akkora hatást gyakorolt, hogy az amúgy nem túl termékeny költő alig másfél év múlva újabb, reprezentatívabb összeállítással jelentkezett. A második „háborús” Dutka-kötet *Ismerlek Caesar* címmel 1917-ben jelent meg.¹³ A mintegy 40 verset ciklusbeosztás nélkül tartalmazó kötet külsőségeiben nem viseli magán a háborús idők bélyegét. A kivitelezésén túl (a Sonnenfeld műnyomda remek munkája, Mikes Ödön illusztrációjával) tartalmában is igényes ötödik Dutka-kötet legtöbb verse, szonettje 1916-ban íródott, vagy éppen ezt az évet választja vers-címadóul, mint valami újnak, remélt fordulatnak a kibontója, s mondja ki több

helyütt már ekkor, hogy: „*Béke, béke, drága szó!*” A címadó vers tematikáját tekintve kissé analóg Gyöni *Caesar, én nem megyek* című költeményével, alapgondolata azonban egyértelműbb, direkter: az örök Caesar újból és újból harcba kényszeríti az emberek millióit, s Dutka a nagybetűs Ember és a krisztusi szeretet nevében mond ellen e megújult alakban visszatérő zsarnoknak. Bibliikus motívumok, az ókeresztények szenvedése és mártírhalála az örült császárok korában és a korabeli kisemberek uralkodók előtti kiszolgáltatottságának analógiája a kötet több versében is megfigyelhető. A háborús áldozatok értelmetlenségét figyelve ugyanakkor a Gonosz és a Bűn jelenlétének keserű megtapasztalása árán is, a végső reménytelenségben is egy új, megváltott világra tekint. Többségében így lesznek kontinuitást biztosító mementók vagy glóriás keresztetek a sírhalmok „Nazarethtől Verdun faláig” (*Megváltás*). Kötött versformákban közölt versei egyéb aktualitásokat is megszólaltatnak persze (Arany János születésének centenáriumát, egyéni külföldi utazásokat, a békeidő emlékeit, vagy éppen Várady Zsigmond szabadgondolkodó – a helyi szabadkőműves *László király* páholy nagymesterének – halálára írt gondolatokat), ezen versek főbb motívumai is ugyanakkor mindun-

12. Vö. EMÖD Tamás, *Az yperni Krisztus előtt*, Új Nagyvárad, 1915. december 5.

13. DUTKA Ákos, *Ismerlek Caesar*, Nagyvárad, Szigligeti társaság, 1917.

talán a jelen szörnyűségeire reflektálnak, azzal vonnak párhuzamot.

Dutka békevágyának állandó megújult hirdetésével reagált leginkább a háborús borzalmakra. „Ő az igazi magyar pacifista költő” – írta róla később Zsirkay János.¹⁴ „Ez a pacifizmus nem akkor kezdődött ám, amikor a szénánk rosszul kezdett állni (...) Ez a pacifizmus sosem volt Janus arc. (...) A Dutka békeszeretete és békevágya a háború kitörésének első pillanatában született meg, amikor még én is, más is, több milliomod magammal majd tüdőgyulladást kaptam a »Megállj, megállj kutya Szerbia« ordításától (...) Még egyetlen lövés sem hangzott el a Száva parton, már Dutka a vates ihletével mondta meg a véget: Magyarországnak halála ez a háború.”

S valóban, már az 1915-ös kötetének utolsó – vélhetően 1915 januárjában elkészült – soraiban jegyzi le: „*Szívemtől néha megdöbbenve kérdem / Mi lesz velünk, a híd ha összedül? / S mi lesz velünk, ha germán mámorával / Itt zúg az élet mindörökre átál / S a híd lábánál állunk tehetetlenül*” (*Magyar kérdés a szívünkhöz 1915-ben*). Aggodalom, a hőn áhított béke utáni vágy és erőteljes kiszolgáltatottság. Kollektív kiszolgáltatottság, nem csak a magyarságé, az emberiségé, a humánumé egyúttal. A harctértől az akkor 34 esztendő, kisgyermekes családapaként távol élő magyar íróembernek nemzete sorsáért való aggodása s az egész emberiség gyötrelmében való belső részvéte adja e versek alaphangját: „... *A népem temetőjén / Vagyok virrasztó baljóslatú mécses*” – írta az előhangszerű szonettben (*Ki voltam én?*).

Mind Dutka, mind Emőd a dalt mint műfajt választva „megénekli” a háborút, de nem dicsőítve, sokkalta inkább búskomoran, siratva, újraértve azt, az archaikusan is modern alap gondolat adekvát kifejtéséhez. Mint egykoron a háború lantos dalnokai, aggódva figyelik a körülöttük zajló világ eseményeit, csak hogy ők humanista elítélői a mindenkori vérengzésnek. Azt is mondhatnánk: jól látják korábban remélt holnapjuk teljes megcsúfolását, s az ország elkerülhetetlen apátiába süllyedését, de következetes féltői a magyar jövőnek s az azt jelképező ifjúságnak, akit jól láthatóan megrészegítettek: vezényszavakkal, pálinkával, dobzóval.

A háborúnak mint egyedülállóan szörnyű inspirációnak ellentmondásos lenyomatait Dutka tragikusabb, Emőd olykor keserűen ironikusabb tónusokban tárja fel tehát e kötetekben. Háborúellenes soraik java része magyarságféltésükből ered. Abból a tényből, hogy – akárcsak naplójában Laczkó Géza, később noteszében Szép Ernő – ők meglehetősen korán belátják, hogy e háborúnak nem lehet a magyarságra nézve semmilyen pozitív végkimenetele. E belátásban és korai pacifizmusban Ady-attitűdöt is feltételezhetnénk, csak hogy aligha ennyiről van szó. A pacifizmus egyfelől nyilvánvalóan alkati és világnézeti kérdés, másfelől az együtt töltött század eleji „cimborálás”-ban¹⁵ sem annyira Ady, mintsem a közeg, a helyszelleme a meghatározóbb. (Ady politikai gondolkodása is jószerével Nagyváradon formálódik és ölt szilárd formát, vagyis a város és annak szabad szellemisége legalább annyira hatott Adyra, mint ő esetlegesen fiatalabb kortársaira. E gondolkodásmód lényege pedig a „váradi szocietás”, ahogyan maga Ady írta ismert cikkében, a türelem, megbecsülés és a harcos viták ellenére is az egymást meghallgatni tudás, ugyanakkor a másikból a legjobb, a

14. Vö. ZSIRKAY JÁNOS, *Hálátlanság. (Ki a béke igazi poétája?)*, Az Ember, 1919 (16 sz.), 13.

15. Váradon a poéták közül Juhász, Dutka és Emőd azok, akik 1908 és 1911 közt valóban Ady szoros, baráti társaságához – s nem csupán asztaltársaságához – tartoztak.

legminőségibb énjének a kicsiholása.) Ha kell, a polgári radikalizmus révén, mely a feudális maradványok felszámolását, egy demokratikusabb, polgárabb, igazságosabb társadalom létrehozását és a fejlett kultúrnemzetekhez való felzárkózást tűzte ki célul, ha kell, épp az eredetek fel nem adását, a hagyományos értékek megóvását, azok újraértésztését és aktualizálását, az európai szemlélethez igazítását. Dutka később méltán emlegetett sorai,¹⁶ vagyis az egyszerre „*Ember és magyar*” mivolta, hite, attitűdje – mely 1917-es kötetében tűnik fel elsőként, a Várady Zsigmond emlékének ajánlott vers zárlatában, de azon jócskán túlmutatva (*Beszélgetés egy halott magyarral*) – szintén ebből táplálkozott. Ebbéli meggyőződése, erkölcsi tartása Emődre is hatott: mindketten hazafiak és haladók, egyszerre progresszívek, de a fennálló Monarchia értékeit is féltők, mélyen hívők (a katolikus Dutka és a ki nem keresztelkedett, de a keresztény tanokat jól ismerő Emőd) s ugyanakkor a szemellenzős és maradi katolikus klérust kritizálók. A háború éveit megelőzően mindketten jól ismerték, és saját bőrükön is érezték az új irodalom és a társadalmi modernség ellen felhozott vádakot – hazafiatlanság, erkölcstelenség, érthetelenség –, amely hívószavak a háborút elítélőkre, vagy az iránt nem lelkesedőkre ismét könnyűszerrel ráhúzhatóvá váltak a militáns nacionalizmus hívei részéről.

A konzervatív oldal – és cenzúra – által látszólag érteni vélt, sok esetben mégis talán félreértett korabeli költői termésnek a vizsgált négy kötete tovább árnyalja azt a képet, mely-

ről nem egy ízben hajlamosak vagyunk retrospektív olvasatainkban felületesen azt gondolni, hogy csak a *Nyugat* 1915-től következetesen vitt antimilitarista attitűdje tudta szépirodalmi téren sikeresen, nyelvi eszközökkel is megvívni a maga csatáját, a szavak háborúját. Arra, hogy mindez nem egyetlen fórum, s nem is egy holdudvar kiváltásága volt, érdemes lehet időről időre emlékeztetni, ahogyan arra is, hogy e kötetek korabeli nyelvi tétje sokkalta nagyobb volt, mint azt manapság gondoljuk. Hogy mindez miért vált mégis lehetségessé, s a cenzúra előtt megjelentethetővé, hogy mennyire volt professzionális az irányított szellemi ellenőrzésnek a mechanizmusa, az viszont már egy újabb tanulmány tárgya lenne.

16. Az 1956-os forradalom idején hasonló címmel írt az akkor már 75 éves költő, az ifjúságot köszöntő verset: *Ember és magyar*. Vö. Magyar Ifjúság, 1956. november 3.